

Császtvay Tünde

Nekünk mindent szabad?

Dsida Jenő ismeretlen szerelmes levelei és versei

Tétovázásom nehezen szűnik.

A *határon* vagyunk ugyanis. Nem, most nem a Trianon szabta földrajzi országhatárra gondolok. A 20. századi filológia sajátos határait.

Nekünk tán *mindent* szabad? Szabad majdnem-kortárs írók, költők titkait fürkészni, magánleveleit silabizálni, szerelmük-szerelmeik után nyomozni? Miközben tudjuk, az időbeli közelség hamar tűnik, száz-kétszáz év „onnan”, „odaátról” csak pillanat.

De tudjuk azt is, hogy míg az úgynevezett régi magyar irodalomban (mondjuk a 18. század végéig — a 19. század első harmadáig) bármiféle kéziratos forrás, akár csak távolról irodalminak értelmezhető szöveg értékkel bír, mert legalábbis regisztrálandó, addig a későbbi korokkal foglalkozó irodalomtörténet nemegyszer jóval „nagyvonalúbb”, hogy ne mondjam, hanyagabb a kéziratos szövegek pontos rögzítése, filológiaiilag megbízható tanulmányozása és publikálása terén. Ráadásul az egyes magánkézbe jutó s közgyűjteménybe talán soha nem kerülő hagyatékok körül forgó kisajátítási törekvések, érdekellentétek, az örökös vagy örökösökegyéni „kritikusi” ízlése, valós, illetve vélt szemérme, a szövegeket *közreadó* családi-személyes indítékai, indokai művek sorát rostálhatják ki, temethetik el hosszú évtizedekre, s jó, ha nem örökre. Hát az élőknek tényleg mindent szabad?

Hiszem, hogy mindent azért nem. Hiszem, hogy irodalmi dokumentumok és még inkább a megszületett szépirodalmi művek közlése, de legalábbis kéziratos hozzáférhetőségének biztosítása nem a hagyatékorőző különleges kegye. Ellenkezőleg: kötelessége. Főleg ha ezek a dokumentumok művek keletkezéstörténetére, írójuk előzetes szándékaira

világítanak rá, a mű releváns jelentéseinek megfejtéséhez, megfejtéseihez visznek közelebb, netán teljes alkotói életművet struktúrálnak át.

Dsida Jenő írói hagyatékának jelentős hányada — remélhetően jórészt ismert anyag — jelenleg többfelé szakítva, magánkézben van.

* * *

Nem kellene elszalasztanunk a pillanatot. A napi divaton túl (hiszen nem a Ki mit tud-os Dsida-szavalókra és nem is a *Psalmus Hungaricus* t konyhai falinaptárranyomtató pártszervezeti gesztusra gondolok), Dsida Jenő irodalmi megmérettetésére — ha szükséges —, kritikai újraértékelésére *most* igazán kedvező a helyzet. Mára, Dsida halála után több mint ötven évvel, az akkori, elfeledett irodalmi mindennapok, személyes horzsolódások világa messzeségbe távolodott a művektől, mi, a saját mindennapjainkba belefáradt mai olvasók és magunkat irodalomtörténésznek vallók pedig *újra* egyre jobban szeretjük a ráismerés örömeivel megtalált, a hétköznapiokról alig, vagy csak „megemelve” szóló, jó verseket.

Dsida ma a megvalósult poétikát kínálja nekünk.

A korabeli erdélyi irodalomtörténet-írás egybehangzó elismerése állította Dsidát a Trianon utáni Erdély magyar irodalmának arcképcsarnokába, Jancsó Elemér besorolása szerint¹ mint a modern erdélyi lírikusok (Áprily, Reményik, Tompa László után) második nemzedékének legtehetségesebb költőjét. Mára — nem kis részben éppen a kéziratos hagyatékokból vagy korabeli periodikákból újonnan előkerült és publikált Dsida-szövegek hatására — a Dsida-szakirodalom jó pár megszokott, valaha talán frappánsnak tűnő címkéje lassan elkopik, elkoptatódik, sőt elkoptatik; az elfogulatlan újraolvasás szórványos, de időrőlidőre folyamatosan jelentkező, Dsidát másfelől közelítő, néha vitát provokáló elemzéseket, tanulmányokat szül.

És ha már a címketépkedésnél tartunk...

Dsida, „az angyali”

Mikor a JATE Kézirattárában² kezembe kerültek Dsida Jenő Kovács Erzsébetnek címzett, 1930-1931-ből datált szerelmes levelei (a levelek megjelentek az *ItK* 1993. évi 4. számában), — amúgy irodalomtörténészként és tegyük hozzá: amúgy nő módjára — természetesen

elandalodtam és azonnal elsuttogtam a jól ismert epitheton ornans: „Óh, az az angyali”. A dolog ezen személyes vonatkozáson túl akkor kezdett izgalmassá válni, amikor a Dsida-szakirodalom egyáltalán nem tudott Kovács Erzsébetről. Tudott viszont ugyanebből az időből egy Kócsy Erzsébetről. A hozzá írott Dsida-leveleket és 3 versét Csiszér Alajos közölte az 1991-ben kiadott *Dsida Jenő levelesládája* című könyvében. „Tizenhárom levél Kócsy Böskéhez, első nagy szerelméhez íródott, Kolozsvárról. Dsida Jenő szerette volna feleségül venni, a költő édesanyja azonban lebeszélte erről a házasságról, mivel a menyasszonyjelölt három évvel idősebb volt. A költő az édesanyját rajongásig szerette, ezért lemondott tervéről. Ezután Kócsy Böske a szüleivel Budapestre települt, de 1931. márciusáig tartották a kapcsolatot egymással” —írja Csiszér a könyv bevezetőjében.

A meglehetősen cukrozott történetben kételkedni sem merve, először azt feltételeztem, hogy a két hölgy esetleg egy és ugyanazon személy, hisz nevük hangzása is olyannyira hasonló. Mivel Csiszér csak annyit árult el, hogy a Kócsy-levelek az OSZK Kézirattárában vannak, nehezen, de végül Asztalos Miklós hagyatékában rájuk találtam.³ (Kócsy Erzsébet ugyanis 1931. decemberében feleségül ment Asztalos Miklóshoz, az ismert történészhez.) A Kócsy-levelekből egyrészt kétséget kizáróan kiderült, hogy két lányról — két szerelemről és két kapcsolatról van szó — egyidőben. Másrészt, megtaláltam a Kócsy Erzsébetnek küldött 4. verset is, az *Ajándék* címűt, melyet Csiszér Alajos — talán Asztalos Miklósról tekintettel — nem publikált a többivel együtt.

A másik (vagy az egyik?) Bözsike, mindenestre az, akinek Dsida a következőket írta: „Soha sem akarok hazudni Neked egyetlen szót sem és nem akarok Neked soha bánatot okozni... Azt akarom, hogy amit írtam és kimondtam, olyan sziklaszilárd igazság legyen, amelyre életedet is felteheted... Akarataim között tehát utoljára írom ide: azt akarom, hogy bízzál bennem”⁴, tehát ez a Bözsike Kovács Lászlónak, az Erdélyi Szépmíves Céh lektorának, a Helikon Írói Munkaközösség titkárának volt a húga, Dsidával is Kovács László ismertette meg. Erzsébet 1928-ban érettségizett a kolozsvári református leányiskolában, az internátusban Ignác Rózsa legjobb barátnője volt. A kolozsvári egyetem görög–latin szakára iratkozott be, de nem lévén elegendő pénze, 1931–1934 között megszakította tanulmányait, s a nagyvárad református leánygimnáziumban vállalt nevelőnői állást. 1949-től a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem-

men tanított latin, magyar és román nyelvet. 1987-ben szomorú körülmények közt hunyt el.

Soha nem ment férjhez. A dolog romantikus színezetén túl, egyéniségével kapcsolatban a rá emlékezők sejtetni engedik, hogy Kovács Erzsébet habitusa talán túlzottan is határozott volt, és azt is felemlítik, hogy Bözsike nem tartozott éppen a legszebb lányok közé.

Dsidával való kapcsolatáról akkoriban sógornőjén-barátnőjén, Kádár Ilonán, Kádár Imre húgán, az Erdélyi Szépművés Céh kiadóvezetőjén, a *Helikon* legendás Suliján kívül biztosat alig tudhatott valaki, ha tudott egyáltalán. (Barátságuk öregkorukig, Kádár Ilona haláláig fennmaradt.)

Dsida, a „terméketlen”

A Dsidáról szóló cikkek a költő korai halálát említve azonnal hozzátesszik, kevés mű maradt utána, mindössze három verseskötet. A fájdalmasan rövid életű és a napilapok-hetilapok-folyóiratok rabságában, napi penzumok, szerkesztési és korrektori munkák mókuskerekében őrlődő költőnek alig jutott ideje a versírásra — így a kritikák. Vagy ahogy Lovass Gyula 1938-ban megfogalmazta: „Nem írt sokat, cenzúra és hajszás élet akadályozta.”⁵ Természetesen van ezekben igazság, hiszen maga Dsida is szinte minden Kovács Erzsébethez írott hosszabb levelében hivatkozott erre; „Időm sem volt, napokon keresztül otromba, ostoba dolgok után kellett szaladgálnom. Reggeltől estig. Egyetemi ügyek, gyűlések, egyik a másik után, Pásztortűz, Helikon-korrektúra, szerkesztési átadás, orvosi vizsgálat, peres levelezés, tanulmányozás, stb., stb., miközben írni csak úgy tudok, ha legalább egy órám van egyhuzamban.”⁶

Kócsy Erzsébetnek meg ezt írja: „Most reggel hétkor kelek minden nap, nyolctól tizenegyig vizsgára készülök, tizenegyedtől egyig szerkesztőségben dolgozom, délután háromtól ötig németül tanulok, öttől hatig ismét szerkesztőségben vagyok, hattól nyolcig sétálok, látogatok, vagy kávéházban ülök, este kilenctől tizenegyig ismét vizsgára készülök, — versekkel csak éjjel tizenegy után van időm foglalkozni, de akkorra már többnyire annyira fáradt vagyok, hogy se testem, se lelkem nem kívánja már a versírást.”⁷

A levelekből azonban az is kiderül, hogy mindemellett kb. két hónap alatt (1930. május közepétől július közepéig) mégis minimum 14 (hiszen

ekkoriban ennyit küldött el levélben Kovács Erzsébetnek), de vélhetően ennél jóval több verset írt, hiszen levelében így fogalmazott: „Azért inkább hozzáfogtam és háromnegyed órája verseket gépelek Neked. Legépeltem a mostanában, elutazásod óta írott verseim közül azokat, melyeket valamilyen szubjektív oknál fogva szeretek és közel állnak hozzám. Tehát nem a legjobbakat, de nem is a legrosszabbakat.”⁸ A leírt mondatok mindenesetre folyamatos, rendszeres versírásról tanúskodnak; az 1930-as év verstermésének fele ekkortájt született.

De nézzük a tényeket! Dsida 1907-ben született. Első verseskötete, a *Leselkedő magány* 1928-ban, a második, a *Nagycsütörtök* 1933-ban és 1934-ben, a harmadik, az *Angyalok citeráján* 1938-ban, már posztumusz kiadásként jelent meg, hiszen Dsida 31 éves korában meghalt. Verseiből az eddigi legbővebb válogatást Szakolczay Lajos adta (1983.). A műfordításokon kívül több, mint 360 verset közölt, belevéve az addig előkerült újabb vers-leleteket is, például a költő álneveken írt 14 versét, melyeket 1969-ben Abafáy Gusztáv és Láng Gusztáv publikáltak⁹, de ugyanígy a Gömöri György¹⁰ és Csiszér Alajos¹¹ által 1979-ben közzétett Dsida verseket is.

Láng Gusztáv már 1968-ban (az előző, 1966-os Dsida-kötet előszavát író Szemlér Ferenc írására reflektálva) megjegyezte: „Szemlér Ferenc több száz kötetben, sőt nyomtatásban meg nem jelent Dsida-versre utal. A hatalmas szám bizonyos fokig megtévesztő: a nagyrészt pontosan keltezett kéziratos hagyatékból... kiderül, hogy az ismeretlen anyag csaknem teljes egészében gyermek- és diákkori zsenge.”¹²

Csiszér Alajos 1979-ben 854 birtokában lévő kiadatlan Dsida-versről tudósított, amiből 16 ismeretlen volt még akkor¹³, vagyis a mintegy 1200 verstételt felsoroló addigi legteljesebb Réthy Andor-féle Dsida-versbibliográfiában (1966.) nem szerepelt. Csiszér a 16 ismeretlenből 10-et publikált az *Út a Kálváriára* című 1985-ben megjelent kötetben. A 10 közül 4 vers íródott Dsida érett költői korszakában.

1983, azaz a Szakolczay-féle legbővebb válogatást követően még Pintér Lajos adott közre tíz, illetve tizenegy 1929-1930-ból való, kiforrott Dsida-verset.¹⁴ Gömöri György három „közöletlen”, 1936-1937-ben született alkalmi verset hozott nyilvánosságra.¹⁵ Címzettje Fodor Jolán gépíró volt. „A kollegiális kapcsolat még akkor sem ért véget — írta Gömöri —, amikor 1937-ben a költő feleségül vette a nagyon fiatal Imbery Melindát...” Dsida — saját lakáskulcsával — időnként fel-felkereste

kolléganőjét, akár éjszaka is.

Összegezve tehát: Dsida kb. 1230 regisztrált verséből valamivel kevesebb, mint 470-et olvashatunk a megjelent kötetekben, illetve az előbb felsorolt újságbeli forrásközlésekben. (Itt szeretném megjegyezni, hogy Dsida prózai műveivel és feltehetően igen nagy mennyiségű levelezésének problémáival most nem foglalkoztam.) Megkockáztatható azonban az a kijelentés, hogy az eddig előkerült, figyelmünkre érdemes, *érett* Dsida-versek túlnyomó többsége megjelent nyomtatásban.

Ha tovább játszunk a számokkal, kiderül, hogy a fiatalkori, mennyiségileg igen sok éretlen zsenget nem számolva, kb. 1927-től Dsida évente átlagosan 45-50 verset írhatott. Ezek szerint a költő az 1930-as év verstermésének közel egyharmadát küldte el levélben Kovács Bözsikének: „Hiszen úgysí tieid ezek a versek, nincs közöttük egy sem amelyik nem rád gondolással született volna meg s amelyikben valami részed, valami szereped ne volna. Mert csókoló, kézfogó szomorú egészmagamat is itt küldöm ezek között a sorok között.”¹⁶

A versek

Mivel Dsida az 1933-as *Nagysütörtök* című kötetében, a Szerelmes ajándék című ciklusban egymás mellett, vegyítve és váltogatva adta a két Bözsikéhez írott szerelmes verseket, itt emlékeztetnék a korábban már említett *Ajándék* című versre. Azon túl, hogy a vers olvastán érteni kezdjük, hogy ezt követően Dsida miért vált át tegeződésre a Kócsy Erzsébetnek írott levelekben, ennél fontosabb felfedezéseket is tehetünk: a verset — többnyire legalábbis — ismerjük. *Szerelmes ajándék* címen a *Nagysütörtök* kötet egyik ciklusának címadó verse. A kézirat, tehát a vers eddig ismeretlen változatának két sorát Dsida elhagyta a végső változattól, egy teljesen új sort írt bele, egyet pedig egészen át írt és az első sor egy jelzőjét megváltoztatta. Egyébként az első, 1932-es *Erdélyi Helikon*-beli folyóiratközlés sem egyezik az 1933-as kötetbeli változattal.¹⁷

A Kovács Erzsébetnek címzett, összesen 15 versből egy, a *Távolban élő kedvesem*-nek ismert, 1931. február 18-i datálású. Egyet külön, 1930. május 18-i keltezéssel küldött Dsida a lánynak. A vers címe: *Szerelmem*. Eddig nem ismertük. A vers hangulatilag és alapötletében — számomra legalábbis —, a *Légyott* című vers valamiféle „gyengített”, ki nem érlelt

változata, a holtakat idéző, morbiditásba forduló szerelmesek képe a *Légyott*-beli zárókép direktebb, durvább előzményének tekinthető.

A megszabott idő és a szövegek ismeretlensége miatt itt most természetesen nincs mód hosszabb, aprólékosabb filológiai-poétikai elemzésekre. Így csak néhány jellemző és érdekes adatot és pár felvetődő kérdést fogalmaznék meg.

A maradék 13 verset egyszerre, egy levélben adta postára a lány címére Dsida. Ezek közül ismertek a *Hajnali séta*, a *Halvány rajz*, a *Hegyenlakók*, a *Kínai lakkdoboz*, a *Négy sor*, a *Purgatórium* és a *Vándorkesergő*. A *Kínai lakkdoboz* eddig mind a Réthy-bibliográfiában, mind a Szokolczay-kötetben helytelenül, 1931-re van datálva.

Az ismert versek kéziratos-folyóiratbeli és kötetbeli, sőt kötetekbeli összevetése néhány megoldatlan és tisztázatlan filológiai problémát vet fel. A 20. századi szövegeket tekintve tulajdonképpen semmiféle megalapodás, szabály nincsen érvényben, ami eligazítana, hogy a kéziratos szöveget vagy az író-költő által korrigált-látott első folyóiratbeli közlést kell-e a további szövegkiadásoknak szentségesítenie. A Dsida-versek esetében láthatóan az első folyóiratbeli közlés számított etalonnak, de korántsem állíthatjuk, hogy a kötetekben — úgymond — megismételt szövegek egyeznének. Leírhatatlan káosz uralkodik a versek rövid-hosszú ékezeeteinek és a központosításoknak a jelölésében, holott a formaművész Dsida esetében ez nemegyszer „életveszélyes” lehet, törlik a ritmus. Külön gondot vet fel az írógéppel írt kéziratos szövegek ékezése, különösen, ha az író kézzel itt-ott bele is javít.

„Rejtőzködő”, de ismert a Kovács Erzsébetnek *Majdani jelenés* címmel küldött vers, mely az *Élt valaha régen* című verssel lényegében azonos.

A Gömöri György közlése alapján kötetbe került *Vers egy régi szoborhoz* Kovács Erzsébethez *Bús vers egy szoborhoz* címmel érkezett. A versekkel küldött Dsida-levél beszámol a vers keletkezéstörténetéről: „Mostanában csak egyetlen éjszaka álmodtam, de az szörnyű volt. Egész éjszaka nedves, kövér, csigás, porhanyós földben turkáltam a kezemmel és egyre-másra húztam elő a halottakat. Félig megrothadt emberi testek voltak, nyüzsgtek a férgektől, — koponyák, egész testek, egynek megfogtam a bokáját és térdtől a kezemben maradt az egész láb. Még a földnek és a hulláknak a szagát is éreztem. Olyan undorító és félelmes álom volt, hogy mikor fölébredtem egészen rosszul voltam és reggelizni sem bírtam reggel.” (A vers kezdőképe: „Pogány romok alól ástalak ki / Ó, milyen

borzasztók voltak a darabokban összeszedett / csonka tagok, füstös karok, elhasadt lábak, szétrepedt ajkak !”)¹⁸

Három, eddig teljesen ismeretlen versünk maradt hát: a *Vágy*, a *Visszhang*, és a *Verstelen napok*.¹⁹ Nem igazán jó versek, az utolsó egyenesen rossz, s így talán érthető, miért nem publikálta őket a rendkívül tudatosan és nem egyszer magával szemben legkíméletlenebb szerkesztő-kritikus Dsida. Nem a legjobb Dsida versek, de Dsida versek. Három plusz eggyel megint több...

Jegyzetek

1. Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*. Kolozsvár, 1934.
2. Jelzete: MS 1801/1-3.
3. Fond 301 157/982.
4. Dsida Jenő — Kovács Erzsébethez. Kolozsvár, 1930. május 12.
5. Lovass Gyula: *D.J.: Angyalok citeráján*. = *Korunk Szava* 1938. 664.
6. Dsida Jenő — Kovács Erzsébethez. Kolozsvár, 1930. május 31.
7. Dsida Jenő — Kócsy Erzsébethez. Kolozsvár, 1930. november 3.
8. Dsida Jenő — Kovács Erzsébethez. Kolozsvár, 1930. július 21.
9. Abafáy Gusztáv — Láng Gusztáv: *D.J. versesfüzetéből*. = *Igaz Szó* 1969. I. 282-287.
10. Gömöri György: *D.J. két ismeretlen verse*. (*Ha itt volnál. — Vers egy régi szoborhoz.*) = *Magyar Nemzet*, 1979. január 28. 10.
11. Csiszér Alajos: *Még egy ismeretlen D.-vers*. = *Magyar Nemzet*, 1979. július 15. 9.
12. Láng Gusztáv: *Végrendelet — mely végrehajtásra vár*. = *Korunk*, 1968. 23. sz. 1.
13. Ld. 11. jegyzet
14. Pintér Lajos: *A szörnyű holdvilág alatt*. (*D.J. kiadatlan verseiről*.) = *Forrás* 1991. 4. sz. 9-11.
15. Gömöri György: „...és balkan olvasod nevem...” *Közöletlen D.-versek 1936-37-ből*. = *Magyar Nemzet* 1988. június 7. 7.
16. Dsida Jenő — Kovács Erzsébetnek. Kolozsvár, 1930. július 21.
17. A vers kéziratosa variánsát ld. *ItK* 1993. 4. sz. 543. — Folyóiratbeli közlése: *Erdélyi Helikon* 1932. 9. sz. 629.
18. Dsida Jenő — Kovács Erzsébethez. Kolozsvár, 1930. július 21.
19. A versek szövege megjelenés előtt áll az *ItK*-ban.